

Quliyeva Nazilə Müseyib qızı⁶¹**KONYUNKTIV VƏ İNDİKATIVİN SİNONİMİK ƏLAQƏSİ**

Alman dilində konyunktiv xüsusi yerə malik olan bir formadır. Onun qrammatik mənası haqqında danışdıqda qeyd etmək lazımdır ki, felin bu forması real olmayan bir hərəkəti ifadə edir. Bu hərəkət, yaxud hal-hadisə yalnız mümkün ola bilər, arzu oluna bilər, hal-hazırda və ya gələcəkdə müəyyən şərtlər altında baş verə bilər və ya keçmişdə baş verə bilərdi. Bunun əksinə olaraq indikativ forması isə real hadisələrdən bəhs edir. Konyunktiv və indikativin mənaca yaxınlaşması indikativin konyunktiv üçün tipik olan modellərə transpozisiyası zamanı baş verir və bu zaman "reallıq" və "səhihlik" mənaları neytrallaşır. Bəzi alimlər hesab edirlər ki, konyunktiv indikativ tərəfindən tez-tez sıxışdırılaraq aradan çıxarılır. Lakin O.Moskalskaya və E.İ.Şendels hesab edir ki, belə düşünməyə heç bir əsas yoxdur. Məsələn,

Dort hatte ich ungestört arbeiten können.

Dort hatte ich nicht ungestört arbeiten können.

Dort hätte ich ungestört arbeiten können.

Birinci cümlədə keçmişdə olan imkan ifadə olunur. İkincidə isə keçmişdə qeyri-mümkünlük ifadə olunur. Üçüncü cümlədəki informasiya hiss olunacaq qədər mürəkkəbdır. O, nəinki hər iki cümlənin məzmununu sintez edir, həm də yeni məna, şərtlilik kəsb edir. Bu yeni məna o deməkdir ki, mən rahat işləyə bilmədim, lakin orada olsaydım, işləyə bilərdim. Burada konyunktiv ikili informasiya daşıyır; həm inkar, həm təsdiq və eyni zamanda onların arasında əlaqə.

Hər iki forma, yəni indikativ və konyunktiv formalarının zamana görə müqayisəsi aşağıdakı nəticələri əldə etməyə imkan verir.

1)İndikativin formaları zaman münasibətlərinə görə konyunktiv formalarına nisbətən daha çox dərəcələrə ayrılır və təbəqələşirlər. Onlar mütləq zamanın üç planda verilməsini dəqiq ifadə edirlər: indiki, keçmiş və gələcək zaman. Belə təbəqələşmə özünü nisbi zaman ifadə etdikdə də göstərir. Yəni hər bir zaman formasının öz işlənmə sahəsi vardır. Konyunktiv hərəkətlərin ardıcılığını və ya eyni zamanda baş verməsini nisbi zamandan asılı olmayaraq göstərir.

2)İndikativin zaman formaları dəqiq paradigmatik mənaya malikdirlər (perfektdən başqa o, preterituma sinonim kimi də işlənə bilər). Konyunktiv zaman formaları isə zaman mənalarına görə qruplara bölünürlər.

3)Konyunktiv formaları sistemində gələcək zaman kateqoriyası daha çox inkişaf elib və kateqoriya prezens formaları ilə ifadə olunur, preteritum, fu- turum, kondisional I və II fərziyyə, hipotetiklik ilə şərtlənilir.

4)İndikativin və konyunktiv eyni adlı zaman formalarının zaman mənaları müxtəlifdir. Məsələn, perfekt indikativ ən çox işlənən forma olduğu halda, perfekt konyunktiv ən az işlənən formadır.

5)İndikativdə pluskvamperfektdən başqa hər bir formanın həm mütləq, həm də nisbi mənası var. Konyunktivdə isə yalnız perfektin və futurumun nisbi mənası var və pluskvamperfekt konyunktiv isə əksinə, həm mütləq, həm də nisbi mənaya malikdir.

Bu müqayisə konyunktiv və indikativin bir-birinə sinonim olan formalarını aşkar etməyə imkan verir.

Yaxınlaşma aşağıdakı zaman formaları arasında baş verir.

1)Prezens indikativ preteritum indikativə, preteritum konyunktivə kondisionalə sinonim ola bilər. Bu halda bütün bu sinonim formalar hərəkətlərin eyni zamanda baş verdiyini göstərir.

2)Pluskvamperfekt, indikativ perfekt indikativə, perfekt konyunktivə Kondisional II-yə sinonim ola bilər.

Bu halda bütün bu formalar hərəkətin ardıcılığını, bir hərəkətin o birindən əvvəl baş verdiyini göstərir.

Futurum indikativ futurum konyunktivə, prezens konyunktivə, preteritum konyunktivə və kondisional I-ə sinonim ola bilər. Bu zaman formaları baş verəcək hərəkətləri ifadə edirlər.

Ümumiyyətlə, zaman formalarının işlənməsinə nəzərən vasitəli nitqi "neytral zona" (E.İ.Şendels) adlandırırlar və müəllifin individual zövqünün və sərbəst seçmə imkanının hökm sürdüyü bu sahədə hər hansı bir qaydanın tətbiq olunması mümkün deyil. İndikativ formalarının və yaxud konyunktiv formalarının seçilməsindəki çətinliklər ondan irəli gəlir ki, bir tərəfdən konyunktiv avtomatik işlənərək vasitəli nitq modelinin elementi kimi çıxış edir, digər tərəfdən o, həmçinin qeyri-real modallığı ifadə etmə funksiyası daşıyır. Ona görə də vasitəli nitq modellərini iki qrupa bölürlər: İndeksli və indeksiz. İndeksli vasitəli nitqdə başqasının dedikləri yuxanda adlarını çəkdiyimiz fellərdən sonra verilir və burada konyunktiv və indikativ formalarının bir-birini əvəz edə bilməsi mümkündür. Lakin indeksiz vasitəli nitqdə konyunktiv indikativlə əvəz olunması mümkün deyil, çünki bu zaman vasitəli nitq yalnız qeyri-real modallığı bildirir-mək üçün işlənilir. Sinonim formalarının seçilməsində aşağıdakı faktorları nəzərə almaq lazımdır:

1.Yazılı nitqdə konyunktiv üstünlük təşkil edir, şifahi nitqdə isə indikativ daha çox işlənir. Müəllifin nitqində konyunktiv personajların nitqinə nisbətən daha çox işlənir.

2.İndeksin leksik mənası konyunktiv və ya indikativin seçilməsinə təsir göstərir. Belə ki, şübhə, inamsızlıq, güman bildirən subyektiv fel və isimlərdən sonra verilən vasitəli nitqdə konyunktiv çox işlənir, nəinki obyektiv və neytral fellərdən sonrakı vasitəli nitqdə:

...und mir als ein dortiges Gericht erzählte, der junge Herzog sei auf dem "Wege nach dem gelobten hande von den Türken gegangen worden und könne nur gegen ein grosses Losegeld freikommen. Die grosse Reise des Herzogs mag diese sage veranlat haben. (H.Heine. Die Harzreise.)

⁶¹ Gəncə Dövlət Universiteti..quliyevanazile668@gmail.com

Er beruhigte sein Gewissen mit dem Gedanken, dass er nur seine Rache genieße... Er wollte sich beweisen, dass er diesem Mädchen keineswegs nachrichte... Es gelang nicht.

Felin zamanı və şəxsi də konyunktivin və ya indikativin seçilməsinə təsir edir. Belə ki, indiki zaman indikativ üçün, keçmiş zaman isə konyunktiv üçün şərait yaradır:

Ich will wissen, ob es wahr ist. Ich wollte wissen, ob es wahr sei.

Birinci şəxsin adından deyilən vasitəli nitqdə indikativ çox işlənir, üçüncü şəxsin adından verilən vasitəli nitqdə isə konyunktiv çox işlənir.

Ist das erlaubt, frage ich? Aber ungerecht, sage ich ihm.

Budaq cümlədə bağlayıcı işlənmirsə, konyunktivə üstünlük verilir, bağlayıcı olduqda həm indikativ, həm də konyunktiv işlənə bilər. Ob bağlayıcısı ilə verilən sual çox vaxt konyunktivlə ifadə olunur.

"Ob sie sich hier mit mir treffen wurde?" fragte Holt.

Er rief in die Küche hinein, ob sein Bruder zu Hause sei.

Baş cümlədəki inkar budaq cümlədə konyunktivə stimül verir.

Er wusste nicht, wer sie sei.

Ich wusste doch so wenig, wer sie sei, und woher sie komme.

Vasitəli nitqdə sinonim formalar aşağıdakı kimi də verilə bilər:

Er wunschte zu wissen, wer ich bin wer ich sei werde, wer ich war.

Er wunschte zu wissen, wann ich mich verheiratet habe, wann ich mich verheiratet hatte, wann ich mich verheiratete.

Er wunschte zu wissen, wann sie frei sein wird sein werde sein würde.

Hər bir müstəqil cümlə əgər burada konyunktiv müəllifin sözlünün kəsilməsini və başqasının nitqinin verilməsini göstərirsə, vasitəli nitqi ifadə edə bilər. Bu zaman konyunktivi indikativlə əvəz etmək olmaz.

Sie fragte, was alle Mutter fragen, wenn ihre Söhne aus der Ferne kommen; ob er Hunger habe. Nein, nur müde wäre er.

Protokol üslubunda da konyunktiv tipikdir. Çünki bu zaman danışanın başqasının dediklərinə neytral mövqeyi vacibdir.

Der Redner sagte, die Verabschiedung des Gesetzes sei ein großer Fortschritt.

Vasitəli nitqdə söyləmə sitat xarakteri vermək üçün konyunktiv işlənir:

Ich verstehe dich nicht, und wenn ich dir vom Anbeginn unserer Freundschaft immer vorgeworfen habe; *Du kennst die Frauen nicht*", muss ich *Jetzt* alles Scherzhafte daraus streichen und dir im bittersten Ernste sagen; Du verstehst die Frauen wirklich nicht, am wenigsten aber deine eigene. (A.Seghers. Die Toten bleiben jung.)

Konyunktivə xas olan "vasitəçilik" mənası reallığın təsvirini sanki pərdələyir, onu "uzaqdan" təsvir edir. Belə ki, indikativ daha dəqiq, düzxətli və bilavasitədir. Konyunktivdən fərqli olaraq vasitəli nitqdə belə "reallıq" "səhihlik" mənalarnı saxıyır.

Vasitəli və daxili nitqdə konyunktiv və indikativ, hadisələri bir-birinə əks olan planda vermək üçün istifadə olunur və nitqi belə planlaşdırır; yazıçı müşahidəçinin nitqi, yəni söyləmin aparıcısı və personajın nitqi. Daxili nitqdə konyunktivin işlənməsi daxili nitqin özünün xarakterinə uyğun gəlir. Daxili nitqin əsas xüsusiyyəti onun poetik janrda işlənməsidir. Bunu da konyunktiv ifadə edə bilər.

VASİTƏLİ NİTQ VƏ ONUN XÜSUSİYYƏTLƏRİ. Nitqin ifadə olunmasının əsasən 2 növü vardır: vasitəsiz nitq, vasitəli nitq. Şifahi mətnlər qayda üzrə vasitəsiz nitqlə ifadə olunur. Bu zaman vasitəsiz "ich" - forması ilə ifadə olunan söyləmə; Ich mochte fernsehen, vasitəsiz sual: willst du auch? və vasitəsiz cavab: "gern" işlənilir. Yazılı mətnlərdə isə əsas nitq ifadəsi müəllif nitqi şəklində verilir və burada vasitəsiz nitq sitatlar şəklində ifadə olunur, yaxud əsərdəki personajların nitqi kimi verilir. Vasitəsiz nitq əsasən nitq felləri (verba dicendi); sagen, erklären, meinen, erzählen, behaupten, feststellen, murmeln, flüstern, einwenden, erwidern, fragen, antworten və s. həmçinin halvəziyyət felləri (məsələn, gefühle, gedanken); hoffen, ahnen, meinen, glauben kimi fellərlə işlənir. Vasitəsiz nitqdə insanın fərdi danışq tərzı, onun sosial mənsubiyyəti, dialekt xüsusiyyətləri öz əksini tapır. Ona görə də vasitəsiz nitq bədii ədəbiyyatda əsərin personajlarının xarakter xüsusiyyətlərini üzə çıxarır, personajların danışq tərzləri onların portretlərini "çəkməyə" imkan verir. Buna misal olaraq T.Mannın "Buddenbrocklar" əsərinin qəhrəmanlarını göstərmək olar. Belə ki, biz əsəri oxuyarkən, danışq tərzləri ilə Permanede, Qrünlix, Toni haqqında tam təsəvvür əldə edirik, onların daxili aləmi, həyat tərzı haqqında məlumat alırıq və onları olduğu kimi tanıyıırıq. Vasitəli nitq vasitəsiz nitqin başqa şəxs tərəfindən verilməsidir.

Karl sagte, das die Mathematik ihm schwerfällt.

Vasitəli nitqdə şəxs göstəriciləri, formaları aşağıdakı kimi dəyişir:

ich - er

wir - sie

mein - sein (ihr)

unser- ihr

Bəzən danışan, özünün əvvəl söylədiyi sözləri də vasitəli nitqlə ifadə edir, bu zaman şəxs forması dəyişmir:

Ich habe ihm gesagt, da ich seinem Vorschlag nicht zustimmen werde.

Vasitəli nitqin verilməsində vasitəsiz nitqdə işlənən fellər istifadə olunur, yəni bu zaman nitq, hiss-həyəcan felləri işlənir. Əgər belə fellər işlənmirsə, onda vasitəsiz nitq konyunktivlə verilir və test şəklində ifadə olunur:

In einer Presseerklärung stellte der Leiter der Delegation fest, dass die Entspannungspolitik weiter Bahn brach,

leider könne man nicht sagen, dass die Gefahr eines Krieges endgültig gebahnt ist. Das Wettrüsten half an. Die Staaten müssten ihre Außenpolitik nach wie vor auf die Erreichung dieser Ziele richten ("Die Welt").

Adətən vasitəli nitq tamamlıq budaq cümləsi ilə ifadə olunur, lakin təyin budaq cümləsində də işləmə bilər, bu zaman nitq və fikir ifadə edən fərdən əmələ gələn ismə aid olur.

Die Feststellung, die die Entspannungspolitik die einzig richtige sei, stimmen alle zu ("die Welt").

Vasitəli nitq budaq cümlədə vasitəli sual, yaxud vasitəli tələb ola bilər.

Sie fragt, ob es nicht zu früh sei (ist) indirekte

Sie erkundigt sich, wie spät es ist (sei) direkte

Der Arzt verordnet dem Patienten, dass er dieses Medikament dreimal am Tage einnehmen soll - vasitəli tələb, göstəriş.

Vasitəli tələb, göstəriş ifadə etmək üçün budaq cümlədə modal fellər işlənilir, adətən, *müssen, sollen, mögen, dürfen* felləri.

Vasitəli nitq vasitəsiz nitqə nisbətən daha çox nitq qənaətcilliyinə riayət edir. Belə ki, vasitəli nitq verilmiş məzmunu daha qısa ifadə edir, ona görə də publisistikada geniş tətbiq olunur. Düzdür, burada fərqli danışq tərzini itirilmiş olur. Lakin bəzi yazıçılar hətta belə halda personajın danışq tərzini saxlaya bilirlər.

Vasitəli nitqin əsas xüsusiyyətlərindən biri də onun Konyunktivlə ifadə olunmasıdır. Bu tədqiqat işi də məhz Konyunktivin vasitəli nitqdə işlənməsinə həsr olunur.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. W.Admoni. Der deutsche Sprachbau. Leningrad 1966
2. H.Brinkmann. Die deutsche Sprache. Gestalt und Leistung. Dusseldorf 1962.
3. Der Grosse Duden. Grammatik der deutschen. Gegenwartssprache. Mannheim 1969.
4. H.Doring. Handbuch für den Sprachgebrauch. Leipzig 1976.
5. O.H.Москальская. Грамматика немецкого языка. М. 1956
6. O.U.Москальская. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. М.1970.
7. W.Jung. Grammatik der deutschen Sprache. Leipzig 1972
8. В.М.Жирмунский. История немецкого языка. Москва 1965
9. L.Sütterlin. Die deutsche Sprache der Gegenwart. Leipzig 1923
10. E.J.Schendels. Grammatik der deutschen Sprache. Москва 1982.

BƏDİİ ƏDƏBİYYATIN SİYAHISI

1. Th.Mann. Buddenbrooks. Berlin 1965.
2. A.Seghers. Die Toten bleiben jung. Москва 1865
3. A.Seghers. Das siebte Kreuz. Berlin 1956.
4. B.Kellermann. Totentanz. Berlin 1954.

Açar sözlər: vasitəli nitq, ifadə olunma, qeyri-real forma, zaman formaları, spesifik xüsusiyyətlər, alimlər, aradan qaldırma

Ключевые слова: косвенная речь, выражение, нереалистичная форма, временные формы, специфические особенности, ученые, исключить

Key words: indirect speech, expression, unrealistic form, tense forms, specific features, scientists, eliminate

Xülasə

Müəllif bu məqalədə alman dilində felin qeyri-real forması konjunktiv haqqında ətraflı məlumat vermişdir, yəni felin bu forması real olmayan bir hərəkəti ifadə edir. Bu hərəkət, yaxud hal-hadisə yalnız mümkün ola bilər, arzu oluna bilər, hal-hazırda və ya gələcəkdə müəyyən şərtlər altında baş verə bilər və ya keçmişdə baş verə bilər. Müəllifin fikrincə, indikativ və yaxud konyunktiv formalarının seçilməsindəki çətinliklər ondan irəli gəlir ki, bir tərəfdən konyunktiv avtomatik işlənərək vasitəli nitq modelinin elementi kimi çıxış edir, digər tərəfdən o, həmçinin qeyri-real modallığı ifadə etmə funksiyası daşıyır. Məqalədə müəllif, həmçinin vasitəli nitq haqqında məlumat vermişdir. Vasitəli nitqin əsas xüsusiyyətlərindən biri də onun konyunktivlə ifadə olunmasıdır. Konyunktivə xas olan "vasitəçilik" mənası reallığın təsvirini sanki pərdələyir, onu kənardan təsvir edir. Belə ki, indikativ daha dəqiq, düzxətli və bilavasitədir. Konyunktivdən fərqli olaraq vasitəli nitqdə belə reallıq, gerçəklik öz mənasını saxlayır. Beləliklə, konyunktivin modallıq mənası onun bütün işlənmə sahələrində üzə çıxır.

Bu göstərilən faktları müəllif, məşhur alman yazıçılarının əsərlərindən uyğun olan xeyli misallar verməklə tam aydınlaşdırmışdır.

Резюме

В этой статье автор подробно рассказывает о союзной форме глагола в немецком языке, то есть эта форма глагола выражает нереальное действие. Это действие или событие могут быть возможными, желательными, настоящими или будущими при определенных условиях, либо они могут произойти в прошлом. По мнению автора, сложность выбора изъявительных или конъюнктивных форм связана с тем, что, с одной стороны, конъюнктива автоматически обрабатывается и выступает как элемент модели косвенной речи, с другой стороны, она также выполняет функцию выражения нереальной модальности. Автор статьи также предоставил информацию о косвенной речи. Одна из основных черт косвенной речи - ее конъюнктивное выражение. Конъюнктивное значение слова «опосредование», кажется, затемняет образ реальности, описывает его извне. Таким образом, индикативная информация более точна, прямолинейна. В отличие от конъюнктивы, в косвенной речи такая реальность сохраняет свое значение, поэтому модальное значение конъюнктивы проявляется во всех сферах ее развития.

Автор разъяснил эти факты, приведя множество примеров из произведений известных немецких писателей.

Summary

In this article, the author provides detailed information about the conjunctive form of the verb in German, that is, this form of the verb expresses an unreal action. This action or event may only be possible, desirable, present or future under certain conditions, or it may occur in the past. According to the author, the difficulty in choosing indicative or conjunctive forms stems from the fact that, on the one hand, the conjunctiva is automatically processed and acts as an element of the indirect speech model, on the other hand, it also has the function of expressing unreal modality. The author of the article also provided information about indirect speech. One of the main features of indirect speech is its conjunctive expression. The conjunctive meaning of "mediation" seems to obscure the image of reality, to describe it from the outside. Thus, the indicative is more accurate, straightforward and direct. In contrast to the conjunctiva, in indirect speech, such reality retains its meaning. Thus, the modal meaning of the conjunctiva appears in all areas of its development.

The author has clarified these facts by giving many examples from the works of famous German writers.

RƏYÇİ: dos. L.Ələkbərova